

Turi Attila

Kritika és szemlélet

Szilánkok az építéskritikához

**„Silány erkölcsű korunkban az a legfontosabb,
hogy lelkesedést ébresszünk.”**

Pablo Picasso

■ Álltunk a budakalászi Faluház épülete előtt 1996 nyarán a Mesterrel, Makovecz Imrével. Valami dolgunk volt a környéken, s meg nem állhattam, hogy az átadás előtti épületemhez elvigyem, építő kritikát – és némi dicséretet – remélve. Állt a parkolóban, nézte hosszasan a házat, bementünk a kétszintes kávéházba, hűmmögött, bólogt, aztán azt mondta:

– Fiacskám, elmondom hol a hiba.

Nekem földbe gyökerezett a lábam: a ház, melyet választott lakhelyem büszkeségének, történetűsítő lenyomatának szántam, amelyért oly sokat dolgoztam, követ, téglát, emlékeket gyűjtöttem, növényzetet babusgattam, ezek szerint hibás? Két dolgot mondott a Mester.

– Értem mit akarsz, de ha minden gesztenyeszínre van pácolva az aulában, a korlát miért maradt natúr? Ha az emeleten van egy szűkülő szalagablak, annak a legkisebb eleme miért deszkabetét? Az emberi érzékelés nem úgy működik, a forma nem úgy hat, ahogyan gondolod, mert ezek hiányok: hiányzó szín és hiányzó ablak, nem pedig könnyülő vagy nehézkedő hatások, amikben te spekulálsz. Amúgy minden rendben van, ez egy jó ház, jó házról lehet csak kritikát mondani.

Vettem hát festéket, s festettem mindenki megrökönyödésére két nappal az átadás előtt a fát, s kikönyörögtem az asztalosoktól egy ablakot. A kritika épít..., amennyiben valaki művésze a kritikának is.

Makovecz Imre 1997-ben, Dévényi Sándor könyvéhez írt előszavában a modern művészet megkerülhetetlen képviselőjét, Pablo Picassót idézi: „a művészetnek nem kritikára, hanem méltatásra van szüksége”. Az építészeti kritika olyan, mint az építészet: kevés impulzív hatású mű keletkezik. Okát nem tudom, csak sejtem, de talán

nem lenne ildomos, ha a kritika tárgyának alkotója írna kritikát az építéskritikáról, pusztán szempontokat kívánok felvetni mai korunk szimptomáinak felvillantásával. Teszem ezt, mint adott szemléletmódhoz kötődő, közösségben alkotó építész, aki azzal állítja magát, hogy saját épületeiben/műveiben is látja a „lehetett volna” elemeket, s aki többet tanult hibáiból, a beuysi¹ felfogásban megfogalmazott méltató kritikából, mint a tapsból. Megfogadva Rilke szavait: „A műalkotások határtalanul magányosak, s talán a kritikával közelíthetők meg a legkevésbé. Csak a szeretet foghatja fel, tarthatja meg őket s lehet igazságos hozzájuk.”² A kritika a nézőpontváltással, a mélytartalom – gyökerek és impulzusok – továbbfejtésével a lélek begörcsölésének vet gátat.

A következőkben megfontolandó szempontokat, gondolatszilánkokat kívánok felsorakoztatni az építéskritikához, melynek nem szakavatott művelője, hanem csupán tárgyának alkotója vagyok. Ugyanakkor érzékelem az építészettel kapcsolatos jelenségeket. A szélsőséges munkamegosztáson alapuló, termelékenységi rendszerekbe szervezett építészet mellett korunkban a kritika is specializálódott, önálló diszciplína lett, s aránya a gyakorló építészekről a professzionális esztéták felé tolódott.

Ahogy minden művészet, az építészet is a világban való létezésünket fejezi ki, tér és idő kérdését kutatva. Az egyetlen – alapszükségletet is szolgáltató – művészeti ágként azonban közege rendkívül összetett: a szellemi impulzusoktól a gazdasági, szociális élet területéig terjed. Tény, hogy földhözragadt és közösségfüggő művészetet művelünk. „Az építészet elnémult zeneművészet”³ – írja Goethe.⁴ Kétségtelen, hogy a leginkább anyagtalan művészeti megnyilatkozás ellentettje, melyben a Föld anyaga elegyül az ideák világával, melyben a hétköznapi – ha tetszik, profán – a legmagasztosabbal, a szenttel párosul. S ha innen nézzük, akkor az építészeti kritika vagy inkább az építészetéről való beszéd olyan közösségi, szociális tartalmat kap, melynek jelentősége felbecsülhetetlen.

Hogy ezt meg tudjuk-e tenni Rilke nézőpontjából, avagy elhisszük-e Makovecz mesternek, hogy a szeretet nem pusztán kellemes érzés, hanem megismerőerő, alapállásunktól, (sportból kölcsönzött szóval) lélektartásunktól függ. „Ökölbe szorított arccal”, görcsös kereséssel nem ismerhető meg a világ. Meggyőződése, hogy ahogy a művészetben, úgy az életben is az egyik legfontosabb alapállás az arányosság. Érzékelésünk-gondolkodásunk-cselekvésünk helyhez, helyzethez, társainkhoz való viszonyát az érzelm-értelem-akarat adott időben alkalmazott aránya határozza meg. Ennélfogva legalább annyira szükség van közérthető építészeti nyelv kifejlesztésére, ami a közösségi párbeszéd alapja, mint a szakma számára írt, tudományosnak mondott kritikára.

Budakalász főépítészeként több mint két évtizeden át a települési arculat megtartását, fenntartását és a revitalizációt célzó munkám során a személyes kapcsolatra, példamutatásra helyeztem a hangsúlyt. Ezalatt, csakúgy, mint az ezredforduló utáni újjáépítések – 2001-ben a beregi árvíz, majd 2011-ben a vörösiszap-katasztrófa – során tapasztaltam meg a közbeszéd és az építészeti szaknyelv között fennálló szakadékot. A közbeszéd, ha ismerjük az alaphangját, egyszerű és praktikus. A féltetős ház félbevágott, az uras elegáns és arányos, az urizáló pedig agresszív jelentéstartalommal bír. Elvesztettük elemi viszonyítási képességeinket a „leputrizott” Kárpát-medencei lakóházak, a deheroizált kastélyok, a szégyenletes polgári lakások ideológiáját terjesztő korban. Megszűnt a folyamatosság, s nem apáink házáat vágyjuk komforto-

sabb kivitelben, hanem a virtuális világból vagy nyaralásból hozott talmi mintaképeket. Az építésztalentum nem nyúl le elég mélyen a sajátos szociológiai háttérű magyar lakóházépítésbe, amelynek saját építési hányada az egyik legmagasabb Európában. S ezen a területen nagy a hiány, amelynek betöltése talán lehetséges a Településképi Arculati Kézikönyvekkel fémjelzett paradigmaváltással, ha végig tudjuk vinni a megkezdett munkát, ha közvetlen segítő kapcsolatot tudunk kiépíteni az építetőkkel egy gazda és közösség elvű főépítési rendszer segítségével. Ez természetesen önmagában nem oldja meg a kiüresedett környezet problémáját, a helyidentitást élesztő impulzusok hiányát, ehhez társulnia kell a virtuális világban megjelenő tartalomnak is.

Érzékelésünk szélsőségesen okulárisra fajult, kiszorítva, elnémítva a tudatunk mélyére száműzött benyomásainkat, észleleteinket. Juhani Pallasmaa már a 90-es évek közepén felhívja a figyelmet arra, hogy „építészeti művet nem elkülönült retinális képek sorozataként tapasztalunk meg, hanem teljes anyagi és szellemi valójában. Az épület élvezetes formákat és felületeket kínál, melyek az azokat letapogató tekintet és más érzékek számára öltenek alakot, de ezeken túl az épület további fizikális és mentális struktúrákat is tartalmaz, létélményünknek erősebb koherenciát és magasabb értelmet nyújtva.”⁵

A világot először hangokból ismerjük meg egy földi preegzisztenciában, aztán tapintunk és mindent megérintünk, látásunk csak később strukturálódik, s a képek még – talán – sokkal inkább Árkádia tájai, mint fogalmakat hordozó jelenségek. Az anyagokhoz hozzátapadnak az érzetek, a savanyú beton, a meleg fa, a hideg üveg, az élesség, a szúrós, a simogatható, mélytudatba raktározott érzetei mellett a személyes térélményeket, habitusunk reakcióit is itt őrizzük. S ahogy a virtuális térben való „találkozások” nélkülözik a kapcsolatteremtés nagyobb részét jelentő információátadást (hanghordozást, mimikát, testbeszédet, sőt szagokat vagy személyes térviszonyt), úgy az építészetben is megjelent a virtuális objektum térnyerése, a „mindent a szemnek”

Faluház,
Budakalász
Kós Károly
Művelődési
Központ,
1996

elv. A mértékadó nyomtatott és elektronikus szaksajtóban megjelenő építészeti fotóink intaktak, iskoláink terei üresen konganak, s nem csak a túlhajszolt személyiségi jogok miatt. Családi házak – elvben otthonok – ember, sőt bútor nélkül jelennek meg, mert ezek csak elrontják a teret, elvonják a figyelmet a lényegről. S ahol ember jelenik meg, az legtöbbször az extremitás érzékeltetésére való: a szakadékélmény, a lebegő medencében úszás illusztrációjaként tűnik fel egy-egy manóken. Az épületek fotografikus megjelenítése, a képkivágások egyre inkább nélkülözik „zavaró” szomszédságukat, s mint a fogyasztás vágyott tárgyai tűnnek fel. Veszélyes út ez, melyben szimptóma a dizájn, tartalom a mesterséges idő: a most, mely egy pillanatra az öröklétet ígéri. A kiküszöbölt idő, a mesterséges, méretrendjüket veszített ipari divatanyagok – sose volt nagyságú, de papírvékony kövek, égis erő üvegtáblák – világa, a definiálhatatlan „kortárs” építészeti kategorizálás furcsa helyzetet teremt. Lehet, hogy ez egy nagy paradigmaváltás zavaros előszele, dimenzióváltás, a népmesék másvilágba vezető „átbukfencezése”, de lehet, hogy mindez csupán identitásvesztésünknek, végső soron a „csak a matéria a való” hitünknek szimptómája. Az időszűrés egyben a környezet atomizálódását is hozza, kifejezve az egyén társadalmi helyzetét: az utolsó és kiüresedett nemzetközi modern stílus után perszonális stílusok, majd az idődimenzió kiküszöbölésével a kortárs építészet azonnali, felületszerű, de gyorsan tovatűnő hatású világa jött el. Ez a világ nem hagy mély nyomokat egy társadalmon, erodálja a kontinuitást, egyik tápláló impul-

zusunkat, és egyoldalúan a másik, a fényes jövőt ígérő hatásra koncentrál. S mindeközben az építészet belecsúszik a fogyasztási cikkek világába. Házaink nem materiájukban, szerkezeteik silányságában mennek tönkre, hanem mert megszűnik a szellemi fenntartóerő, vagy a „mindig többet” elv alapján gazdasági hulladékok lesznek. Fél emberöltőnyi házakat bontunk, s a gyors építés reklámjával helyükbe olyan otthonokat építünk, melyek nem örökölhetők. Megfejezzük, harmadoljuk az építési időt, de vele együtt az élettartamot is, miközben álszent módon fenntartható építészetről, ökológiai lábnyomról értekezünk, a trendek sűrű változásával. Az önértékelés tárgyakba kihelyezett világa a trendek sűrű változásában pulzál.

Ha van erkölcsi kérdése az építészkritikának, akkor ez az egyik: hajszolni tovább az időtlenség csalfa világát, vagy lassítani, bevárni a rohanásban elhagyott impulzusokat. Természetesen nem a tartalom negligálásról beszélek, hanem a szemlélet irányáról. S ez akkor érvényes, ha az ember térvessztését és nem egy szép új világ eljövételének előszelét éljük meg. Miközben egyértelmű magasztaló jelzőként, *ultima ratió*ként hangzik a „kortárs” jelző, örökkévalónak állítva a pillanatot, szinte soha nem esik szó – legalább egy másik – aspektusról: a helyről. Mintha nem az épület valós helye, kapcsolatai, hanem a virtuális térben elfoglalt pozíciója számítana csupán. Pedig a gyökerek csak a valódi világban, anyagban és közösségben, a kultúra mindenhol jelenlévő szellemcsermelyébe mélyeszthetők, hogy mélyre hatolva „szabaddá és összetetté” váljanak alkotásaink. Nem kor-társ,

Faluház,
Budakalász
Kós Károly
Művelődési
Központ,
1996

hanem kor-szerű az építészet, melynek múltja és szerencsés esetben jövőben ható impulzusai vannak. Nem a hely spekulatív absztrahálásából levezetett gyökértelen, hanem a hely-es, a hely impulzusait begyűjtő, közösség-építő és környezetét homeopátiás módon rendezni, ha kell, gyógyítani képes építészeté az üdvözítő/célra vezető út. Ehhez azonban az építészeti kritikának a sokszor gyenge másolatok összehasonlítása, osztályozása helyett a gyökerek és impulzusok valódi szellemi világában kell keresnie a maradandót.

Az okularizmusnak van egy másik hatása is, ez a modern építészetben – elsősorban a „fehér építészet”-ben – jelent meg, s ez a részlet hiány. Az őszinteség jegyében eltűnt a teret az ember léptékére lebontó részlet, a tárgyszerűség kiszorult az építészetből. Való igaz, hogy a modern előtti építészet formanyelve fokozatosan eloldódott a tartalomtól, szerkezettől, de még rontott mivoltában is megtartotta emberi léptékét. Míg egy több száz éves, pusztuló kastély láttán a felújítás szándéka szólal meg bennünk, a csupán ötvenéves, felhagyott Univáz irodaháznál bontásért kiáltunk. A kulturális tartalom összefügg a kifejezőképességgel, a materiába töltött szellemiséggel, mely minden pillanatban sugárzik, átizzad a falakon. S a szellemiség dráma, nem részgazságokból álló impulzusok, ötletek halmaza. Ennek hiányában a gondolat torzán, egyoldalúan kap teret (funkcionalizmus, konstruktivizmus, dekonstruktivizmus stb.), felejtve kapcsolódást jelentő „szabad vegyértékeit”.

– A modern építészettel az a bajom, hogy nem tud megöregedni, csak tönkremenni, mint egy rossz sparhelt – mondta Melocco Miklós a 80-as években.

A letisztulás, az absztrakció nem képes befogadni az Időt, csodálni valón, példamutatón áll, de a komisz idő rágni kezd, rangja kopik, tisztasága beszennyeződik a használattal. Megjelennek a másodlagos elemek, rács, létra, más ablak, más korlát, és oda a hideg báj: a király meztelen, mert csak a vázat látni benne, a kockát, mely nem egyezik az archetipikus, hármass felépítésű – láb-át-fal-tető – képpel. Érdemes nekünk, építésznek elgondolkodni azon, miért idegenkednek a használók sokszor az általunk nagyra tartott művektől is. Mitől van, hogy ami számunkra hűvös elegancia, az más számára szégyenletesen rideg? „A Művészet nevében számúzik a Fenséget, s rangját veszti a művészet” – írja Ady francia fordítója, Armand Robin a *Századok vívmányai* című költeményében. Ez az a Fenség, vagy hétköznapi szóval elegancia, ami az épület struktúráján, ember léptékűvé bontott részletek, az időt befogadni képes anyagokon keresztül képes a lelkesítésre, s amit unokáinknak is örökölni hagyhatunk.

A *Magyar Művészet* 2015/1. számában⁶ jelent meg Peter Hübner *Mennyi építészetre van szüksége az embernek?* című tanulmánya. Az írás záró mondata így hangzik: „Meggyőződése, hogy nekünk, építésznek vigyáznunk kell, nehogy túlterheljük az embereket, akiknek építünk. Így maradunk számukra hiteles és megbízható partnerek a jövő építési projektjeihez is.” Virtuális, fogyasztásorientált világunkban gyorsan változnak a divatok és trendek. Ezzel az építészet is belecsúszik a fogyasztás-reklám-feltűnőség világába, mert túlzottan esztétikai szempontokat vesz figyelembe. Érdemes megfigyelni, hogy azok a városok, települések, ahol jól érezzük magunkat, nem okvetlenül az ott lévő tökéletes építészeti műalkotások, hanem az átlagos, tisztességes, de nem túl tökéletes elemek együttesében megjelenő viselkedéskultúra okán befogadhatók számunkra. A házak viselkedése, az ad hoc helyzetekre adott spontán válaszok, a falakon átvérző kultúra és történelem visz bennünket Sopron kanyargós utcáin, s eszünk ágában sincs a lélekemelő környezetet keresve csellengeni Schwechat-Külsön. Meggyőződése, hogy egy kiüresedni látszó, a pillanatot örökkévalósággá hazudó világban házainknak tartós, elemi szituációkon alapuló üzenetének kell lennie. Nem metaforákra, hasonlatokra, tartalmatlan nagyításokra, hanem archetipusokat rejtő, az embereket megmozgató épületekre van szükség.

Makovecz Imre követőjeként régóta foglalkoztat a kérdés: vajon mennyi tartalék van egy építészeti felfogásban. Mennyire vékony egy stílus, kifejezésforma, mennyi a „tömege”, mi a kellő arány, hogy befogadható legyen? Budakalász kicsiny főterén áll a polgármesteri hivatal apró – majd bővített – épülete. Az 1910-es években épült ház vélhetően egy helyi építőmester elgondolása szerint készült, ötvözve a klasszikus polgári építészet és az új stíl (szecesszió) elemeit, minden felkészültség nélkül. Nyugodtan mondhatjuk, hogy az építészeti képesség igen alacsony szintje jelent meg kedves, előkép nélküli, elnagyolt álomzattal, sehonnán sehová tartó architektonikus elemekkel. A 60-as években a „lusta kőművesek királyságában” és a modernitás „burzsujtalanítási” lázában mindent levertek róla, az oromzatot lebontották. A hivatal 2003-ban kinőtte az épületet, így azzal a programmal álltunk neki a tetőtér birtokbavételének, hogy visszaállítjuk az eredeti homlokzatot egy archív fénykép alapján. Főépítészként nem kívántam „kijavítani” az eredeti hibákat, maradt az ostoba díszítés, mert rájöttem: van a házban annyi tartalék, hogy még így is „szól”. Ugyanez – sajnos – a modern építészet emlékeiről már nem mondható el, ahol a harmadvonal már taszító, a kortársban már a

másodkezü építések⁷ is kétségesek. Úgy tűnik, hogy az egyre kevesebb anyagból és kurázsiból merítő építészet tartalékai lecsökkennek, megszólítóerejük egyre gyengül, részben a virtuális időtlenségtől.

A vizuálfetisiszta világ összefügg emberszemléletünkkel. Azzal, hogy kauzális gondolkodásunkkal az intellektus szerepét hangsúlyozzuk építészetünkben, sajátosan lényyszerűsítjük házainkat: a „lakógép” után ma már „okos” az otthon is. A szemrevaló és elgondolkodtató épületek vajon mennyire segítenek gyökeret eresztenünk ebben a rövid, megtisztelő vendégségben? Alapvető élményünk, hogy a szem dominanciája, a többi érzék háttérbe szorítása közönybe, izolációba sodorja a homo comforticust, a ma emberét. Felcserélhető, sőt ellentétes lett a kényelem – hasznosság és a szépség – az alkotott világ megnyilvánuló szellemi tartalma a kettő kiegyensúlyozott aránya helyett. Beszél-e a forma, hangzik-e a tér? Csatlakozva a használókhoz, részemről igen a válasz, még ha a szakma egy része a modern megjelenése után jó ideig tagadta is ezt. Nem megkerülhető a formában kifejeződő tartalom hatása s egyben a lelkesítés kérdése. Erik Asmussen (1913–1998) építész, Makovecz Imre pályatársa a formanyelv kapcsán egyenesen egyfajta tökéletlenségről beszél, ami kapcsolatot enged használó és épület között, hozzátéve az arányok, a kiegyensúlyozottság szerepét. „Az építészetet egyidejűleg kell érzékelnünk összes érzékszervünkkel, lehetőleg még humorérzékünkkel is”⁸ – vallja, s akinek megadtott, hogy személyesen találkozhatott vele, megerősítheti, hogy kiegyensúlyozott, a bölcsesség vidám fényét árasztó személyisége is hitelesíti nézetét.

Az építészeti ízlés belterjes, s ettől a zárt világtól szenvedünk mi, építészek is. A közösségi kapcsolat elvékonyult, egymás közt beszélgetünk. Axióma, hogy egy építészeti tervpályázat bírálóbizottságában többségben kell lenniük a szakma képviselőinek. A kiválasztásnak nincsen sem megfelelő bemenete, sem kimenete. Elvben ugyan a törvény lehetőséget ad a „nívó” meghúzására a díjazottak kijelölésével kapcsolatban, de ez kimeneti szinten inkább jogi és gazdasági érdekek érvényesítését jelenti, s nem egy közösség befogadóképességének felmérését. Ugyanez a bemeneti oldalon is fennáll: egy közösség választott képviselője nem dönthet sem a modorról, sem az építésről. A szomszédban, Ausztriában ilyenkor kötelező zárt, meghívásos pályázatot lefolytatni a közösség által megnevezett építész és a köztisztület – ott a területi kamara – által delegált kontrollépítészek részvételével. Ha a zsűri szerint többen is megütik a mértéket, közülük a helyi közösség képviselője választhat, vállalva a felelősséget és kiállva a nyilvános tervek mellett.

Úgy gondolom, van olyan területe az építészetnek, melyen alkotók és a kritika a legnagyobb hatékonysággal tud együttműködni. Ez az Építészetpolitika, melyet 2015 végén fogadott el a kormány. Van egy semleges alapunk, még ha sötét, ízetlen is, de belépő a párbeszéd-bálba. Fejezetei kifejtésre várnak. A nálunk szerencsésebb helyzetben lévő országok már második-harmadik Építészetpolitikájukat fogalmazzák meg – sok-sok évtized után. Ugyanez az alapanyagelv érvényes a már említett Településképi Arculati Kézikönyvekre is, de itt (megfelelő állami segítséggel és közösségi szervezőmunkával) a főépítészekre vár nagyobb feladat: most lehet elkezdni

Községháza,
Budakalász
(rekonstrukció)
2003

a párbeszédet, csiszolni a Kézikönyveket, kialakítani egy olyan, a környezetre pozitív hatást gyakorló épületeket preferáló rendszert, mely egyértelmű, a helyidentitást erősítő üzenetet közvetít a közösség felé.

Manapság a szaklapokban olvasható kritikák csakúgy, mint a médiumok, nem tesznek különbséget egyszerűség és a mindig, mindenre azonos receptet kínáló együgyűség között, nem hívják fel a figyelmet a lelketlen és gyökértelen építészet veszélyeire. Hübner szerint ma a lakóépületek, kórházak, iskolák, óvodák, irodaházak és igazgatási épületek mind ugyanolyanok, mind túl szögletesek, túl hosszúak, túl simák, túl monotonok, túl jelentőségtelesek és pöffeszkedők. S valóban, mintha átsiklanánk a használók valódi szükségletei fölött. (Günther Behnisch ezt nevezi nem-demokratikus építészetnek, és régóta követel több teret a tökéletlenségnek, a játékoságnak, az emberinek.)

Mindezzel az egyoldalúságra, az aránytorzulásra szerettem volna felhívni a figyelmet, s nem kritikát megfogalmazni, sokkal inkább szempontokat felvetni. Egy képet szerettem volna előtárni. Szilánkokat, kis darabokat, melyek talán a befogadó lélekben összeállnak egy homályos, kavargó, de épp ezért alakítható képpé. Nem állítva az egyetlen igazságot, kizárva a befogadó aktív kapcsolódását, mely így az elfogadás/elutasítás duális világába vezet. Szeretnék itt a XX. század második felének nagy európai (német) képzőművészeire utalni, aki mélyen emberi kijelentésével nemcsak a művészek, hanem a kritikusok követendő magatartását, szellemi egzisztenciáját is megfogalmazta: „Beszédbe kell elegyednem más emberekkel is, és meg kell hallgatnom az érveiket, mert nem állíthatom, soha nem állíthatom, hogy amit létrehoztam, az objektíve és minden szempontból helytálló valami. Ezt senki nem állíthatja, legfeljebb azt mondhatja: amit létrehoztam, az a munkám eredménye, és most további érveket kérek, mert még fejlődésben vagyok. Nem mondhatom, hogy valakinek hinnie kell az én ügyemben, ellenkezőleg, mindannak amit az emberek ilyenmód létrehoznak, úgymond kérdésként kell a világban állnia – ez kellene legyen az új kultúrafogalom is – mely kérdés kiegészítésre, javításra és fokozásra vár.”⁹ (Joseph Beuys)

A Mestertől azt tanultam, s amennyire képességeimből tellett, gyakoroltam, hogy összes érzékünkkel és képességünkkel – érzelmi, gondoló- és akaróerőinkkel – ne pusztán a szimptómákat, hanem azok mélyben vagy magasban lakozó hatását próbáljam megragadni. Fogadják hát így az építészet kritika szemléletéhez adott gondolatszilánkokat.

JEGYZETEK

- 1 Lásd a tanulmány végén.
- 2 RILKE, Rainer Maria: *Levelek egy ifjú költőhöz. III. levél.* Szerk. FAZEKAS István, ford. SZABÓ Ede, Bp., Fekete Sas, 1994, 12.
- 3 Goethe maximájának első bekezdése így szól: „Egy nemes filozófus az építészetet megdermedt zeneként emlegette, mire is számos fejcsóválást kellett tapasztalnia. Hisszük, e szép gondolatot a legalkalmasabban úgy honosítjuk meg újból, ha az architektúrát elnémult zeneművészetnek nevezzük.” GOETHE, Johann Wolfgang: *Antik és modern. Antológia a művészetről.* Szerk. PÓK Lajos, ford. BENEDEK Marcell, Bp., Gondolat, 1981, 870.
- 4 „Az építészet megfagyott zene” – mondta Friedrich Schlegel (bár a szállóigét sokan Goethének tulajdonítják). Akkor pedig az építész megfagyott muzsikusz – állította Lechner Ödön.
- 5 PALLASMAA, Juhani: *A bőr szemei.* Ford. VERES Bálint, Bp., Typotex, 2017
- 6 Másodközlésként az *Országépítő* 2019/3. számában.
- 7 A kifejezés forrása RAND, Ayn: *Ösforrás.* Ford. TAKÁCSY Enikő, Bp., Path, 2002
- 8 *The architecture of Erik Asmussen in Jarna. Magyarországi kétnyelvű kiállítási katalógus,* Bercsényi 28–30. kiadás, 1987, 19.
- 9 HARLAN, Volker: *Mi a művészet? Műhelybeszélgetés Beuyszal.* Ford. KIRÁLY Edit, Bp., Metronóm, 2001, fűl-szöveg